

"Rethinking Scandinavia"

– revurderinger af skandinavisk litteratur i Tyskland omkring 1900
med særlig fokus på Axel Junckers forlagsvirksomhed

By Monica Wenusch, Universität Wien

*Rethinking Scandinavia – CSS Publications Web Quarterly
Issue II. Published in July 2018*

I den skandinavistiske forskning er der efterhånden kommet ganske stor fokus på den kendsgerning, at den skandinaviske litteratur omkring 1900 internationalt set ikke blot har nydt en enorm popularitet, men også haft stor betydning som verdenslitterær størrelse:

Det moderna genombrottet i Norden innebar ett stort genomslag även för den nordiska litteraturen utomlands. För första gången kom danska, norska och svenska författare att gå i spetsen för världslitteraturen.¹

Sådan skriver Rikard Schönström i den nyeste skandinaviske litteraturhistorie, *Nordens litteratur*, fra 2017. Og senere i værket suppleres konstateringen med følgende præcisering: "Varken förr eller senare har nordiska författare varit så betydelsefulla för världslitteraturens utveckling som under det moderna genombrottets epok."² Men selv om denne internationale betydning mere og mere kommer i forskningens fokus, og delaspæker efterhånden er ganske veldokumenteret og analyseret, er der stadig en stor mængde materiale, der venter på at blive undersøgt.

Citaterne ovenfor peger i retning af dét emne, denne artikel handler om, nemlig *punktnedslag* af den skandinaviske litteraturs status i Tyskland, og hvordan denne litteratur her blev rekontekstualiseret 'omkring 1900', altså omtrent i det i citaterne omtalte tidsrum, som epokebetegnelsen Det moderne Gennembrud in en skandinavisk kontekst som regel dækker over, nemlig 1870–1910. Når jeg vælger at være mere vag med hensyn til tidsbestemmelsen, er det fordi jeg specifikt knytter min undersøgelse til tre tyske forlags bestræbelser på at promovere skandinavisk litteratur, nemlig S. Fischer Verlag (grundlagt i Berlin), Albert Langen Verlag (grundlagt i Paris og Köln, men med senere hovedkvarter i München), men først og fremmest det i dag glemte Axel Juncker Verlag (grundlagt i Berlin) med hver især deres forlæggerpersonlighed. Alle tre forlag begyndte deres virksomhed netop 'omkring 1900' i henholdsvis 1886, 1894 og 1901. Både Fischer, Langen og Juncker trådte i karakter som en ny type

¹ Margareta Peterson og Rikard Schönström (red.), *Nordens litteratur*, Lund: Studentlitteratur, 2017, s. 276.

² Peterson og Schönström (red.), *Nordens litteratur*, 2017, s. 532.

‘individualforlæggere’, der udviste både stor engagement og stod for innovative fremgangsmåder med hensyn til tidens bogmarked.

Med udgangspunkt i en af tidens danske litterære øjenvidner, Christian Rimestad, og dennes iagttagelser af dansk (pars pro toto skandinavisk) litteratur på det tyske marked, skal artiklen fokusere på dén revurderingsproces, som skandinavisk litteratur blev underlagt gennem transmission og formidling til og i Tyskland. I den forbindelse skal der på baggrund af bogmarkedets præmisser sættes fokus på de tre ovennævnte forlags indsats, især med hensyn til deres tilgange og strategier for at synliggøre litteraturen (for eksempel ved etableringen af bogserier). Her skal der fokuseres på revurderingen ‘udefra’, med tyske forlag som brobyggere mellem de forskellige bogmarkeder. Fischers og Langens betydning for etableringen af skandinavisk litteratur som verdenslitteratur er allerede blevet ret indgående behandlet,³ derfor skal hovedvægten i denne artikel ligge på Axel Juncker, der som en i Tyskland bosat dansker med først egen boghandel og dernæst eget forlag indtager en særlig rolle. Han repræsenterer blikket ‘udefra’ ligeså meget som ‘indefra’. I forbindelse med Junckers forlagsprogram skal der derudover belyses, hvilken plads skandinaviske kvindelige forfattere egentlig indtog på tidens tysksprogede bogmarked. Og endelig skal – som en slags case study – den tysksprogede kritiks syn på den danske forfatter Johannes V. Jensen præsenteres. Hermed skal dén revurderingsproces eksemplificeres, der fandt sted ved at sætte forfattere ind i en ny (i dette tilfælde tysk) kontekst og dermed implementere dem på et nyt bogmarkedet uden for Norden.

Artiklen har til formål at give et *overblik* over nogle af de talrige aspekter, der er af betydning for dén revurderingsproces, som skandinavisk litteratur i Tyskland satte i gang omkring 1900.

Revurdering gennem rekontekstualisering på verdensmarkedet

I 1912 konstaterer den danske forfatter og kritiker Christian Rimestad (1878–1943) i tidsskriftet *Tilskueren* med henblik på de danske forfattere Henrik Pontoppidan (1857–1943) og Peter Nansen (1861–1918): „De har begge henledet Opmærksomheden pa denne Kendsgerning, at Danmark i Udlandets Bevidsthed eksisterer først og fremmest i Kraft af sin Kunst og sin Litteratur.“⁴ Konstateringen kan gerne udvides til at omfatte Norge og Sverige og disse to landes litteraturer og rummer netop denne ‘rethinking Scandinavia’, re- og nyvurderingen af Skandinavien, som litteraturen og kulturen yder en afgørende bidrag til. Og i Rimestads optik drejede det sig ikke blot om et afgørende bidrag, men næsten om det ultimative grundlag for re- og nyvurderingen.

³ Sml. for eksempel Peter de Mendelssohn, *S. Fischer und sein Verlag*, Frankfurt/Main: S. Fischer Verlag, 1970; Helga Abret, *Albert Langen. Ein europäischer Verleger*, München: Langen Müller, 1993; Fritz Paul, “Deutschland – Skandinaviens Tor zur Weltliteratur”, i Bernd Henningsen et al. (red.), *Wahlverwandtschaften. Skandinavien und Deutschland 1800–1914*, Berlin: Jovis, 1997, s. 193–202; Monica Wenusch, “... ich bin eben dabei, mir Johannes V. Jensen zu entdecken ...” *Die Rezeption von Johannes V. Jensen im deutschen Sprachraum*, Wien: Präsenz Verlag, 2016; Monica Wenusch, „Akteure und Strategien als Brücke zur Welt(-literatur). Die skandinavische Moderne auf dem Weg zur Weltmarke“, i Jens Bjerring-Hansen, Torben Jelsbak og Monica Wenusch (red.), *Die skandinavische Moderne und Europa. Transmission – Exil – Soziologie*, Wien: Präsenz Verlag, 2016, s. 143–172.

⁴ Christian Rimestad, “Vore Skribenter i Udlandet”, i *Tilskueren. Maanedsskrift for Litteratur, Kunst, Samfundsspørgsmaal og almenfættelige videnskabelige Skildringer*, 1912:1, s. 520.

Rimestad kommer også ind på, hvilken rolle tidens internationale bogmarkeder – han nævner både det tyske, engelske og franske – spillede i denne synliggørelsesproces, i hvilken han dog så det største potentiale i det tyske marked. Rimestad strejfer i denne forbindelse også oversættelsens betydning for, at et forfatterskab kan slå igennem (eller ej) på et fremmed marked og nævner i denne sammenhæng den danske forfatter J.P. Jacobsen (1847–1885), der som person havde opnået kultstatus i Tyskland og hvis centrale roman *Niels Lyhne* (1880) her ligeledes hurtigt opnåede klassikerstatus, "som enhver dannet tysker kender". Derimod formåede Jacobsen aldrig at slå igennem på det franske marked. Tværtimod: han "faldt ganske lydløst til jorden".⁵ Dette skyldtes blandt andet en mislykket oversættelse af romanen, selvom den udkom på et stort og velanset fransk forlag, som Rimestad understreger.⁶ Eksemplet viser, hvor afgørende – ud over en pågældende forfatters litterære kvaliteter – selve formidlingen og forudsætninger var (og er) for et forfatterskabs vellykkede start på et fremmed bogmarkedet.

En af årsagerne til at tidens danske litteratur havde "den gunstigste grobund" i Tyskland ser Rimestad i kvaliteten af forfatterne, der læses af det tyske publikum: Henrik Pontoppidan, Peter Nansen, Herman Bang (1857–1912) og Johannes V. Jensen (1873–1950), men også Karl Gjellerup (1857–1919). Især sidstnævnte var tyskerne ifølge Rimestad "saa fortrolige med, at mange har glemte, at han er Dansker". Den danske kvindelige forfatter Karin Michaëlis (1872–1950) skulle oven i købet have oplevet "at blive samtidig forgudet og forkættet". Og endelig er der ifølge Rimestad forfattere, der faktisk først i udlandet "faar den Hyldest og det store Publikum, som deres afgjorte Talent fuldt ud fortjener"⁷ – dette gælder i hans øjne for eksempel de i dag i Danmark glemte Knud Hjortø (1869–1931) og Otto Rung (1874–1945).

Rimestad foretager ved sin opremsning af forfatterskaberne, der tilskrives forskellige kvaliteter, implicit en slags opdeling i forskellige forfattergrupper: 1) de forfattere, der ganske enkelt er populære, 2) de forfattere, der ud over deres popularitet ligefrem inkorporeres i og dermed opfattes som del af tysk litteratur og i videre forstand som verdenslitteratur, 3) de forfattere, der er kontroversielle og formår at dele vandene enten på kunstnerisk eller tematisk grundlag, og endelig 4) de forfattere, der opnår større succes i udlandet end i deres hjemland. Denne opdeling skal ikke diskuteres nærmere her, men den tyder i hvert fald på, at litteraturen underkastes en nyvurdering, når den flyttes ind i en ny litterær kontekst. Og Rimestad peger her på dén proces, der gjorde sig gældende ikke blot for den danske, men hele den skandinaviske litteratur (som stort set blev betragtet som en enhed) omkring 1900, hvor det i stor stil lykkedes den at få

⁵ Rimestad, "Vore Skribenter i Udlandet", 1912, s. 520.

⁶ Rimestad nævner ingen navne, men det drejer sig sandsynligvis om udgaven *Niels Lyhne. Entre la vie et le rêve* (1898). Oversættelsen blev foretaget af Martine Rémusat og udkom på forlaget Calmann Lévy i Paris.

⁷ Rimestad, "Vore Skribenter i Udlandet", 1912, s. 521.

fodfæste på det internationale, men især tyske marked. Og denne overførsel og transmission betød samtidig en revurderingsproces, idet litteraturen blev rekontekstualiseret: den forlod nationallitteraturens forholdsvis trygge og veldefinerede rammer og skulle finde en ny plads under nye betingelser, på bogmarkedets præmisser, men også afhængig af oversættelsens kvaliteter, som også kunne være en hindring, som eksemplet med den franske J.P. Jacobsen-oversættelse viser (se ovenfor). I en sådan revurderingsproces er det således umuligt at undervurdere, hvor stor en rolle aktører som forlæggere, formidlere og oversættere spiller på det nye marked.

Revurderingens infrastrukturelle præmisser

Det siger sig selv, at forudsætningen for transmissionen af skandinavisk litteratur i udlandet er afhængig af den infrastruktur, der står til rådighed. Måden, infrastrukturen fungerer og interagerer på, spiller naturligvis en afgørende rolle for receptionen og betyder en nytænkning og nyvurdering af det hidtil kendte, gennem udvalg, formidling og oversættelse, men i sidste ende også gennem målrettet lancering og marketing fra forlagernes side.

Når en litteratur bliver opfattet som noget banebrydende nyt, betyder det samtidigt, at dette nye billede afløser et ældre og anderledes billede ikke blot af den pågældende litteratur, men også dens ophavssted. Med hensyn til skandinavisk litteratur betød nyvurderingen i de tysksprogede lande en orientering *bort* fra et mere eller mindre romantisk eller romantiseret billede af Skandinavien, som blandt andet indebar en bagudrettet længsel efter det 'typisk' nordiske. Den internationale revurderingsproces sattes som bekendt i gang med udgangspunkt i den danske kritiker Georg Brandes' (1842–1927) proklamering af Det moderne Gennembruds litteratur, der skulle fokusere kritisk på nutiden, gerne med et fremadrettet perspektiv. Især den skandinaviske litteratur skulle tage sig sammen, hævdede Brandes i 1871, hvis den ønskede at følge med udviklingen og ikke halte bagud. Det viste sig imidlertid snart, at den skandinaviske litteratur faktisk godt kunne tage sig sammen og oven i købet var i stand til mere end 'blot' at kunne sætte problemer under debat. For det drejede sig om en række forskellige kunstneriske strømninger og -ismer, der gjorde sig gældende ud over 1870ernes naturalisme. Og det blev da også bemærket i Tyskland, at den skandinaviske litteratur bød på en række generelt skelsættende kunstneriske nyorienteringer, som for eksempel Herman Bangs impressionistiske stil, som ellers også bemærkedes rundt omkring ude i Europa, gerne via det tyske marked som et slags transitsted. Og især i Tyskland var man modtagelig for denne *nye* skandinaviske litteratur, som både tematisk og kunstne-

risk repræsenterede noget banebrydende. Med litteraturen kom også selve Skandinavien i fokus, og mange anmeldelser var da tilsvarende også et forsøg på at indkredse, hvad 'skandinavisk' egentlig betød ud over at repræsentere noget 'nyt', 'banebrydende' og 'fremadrettet' – man forsøgte at nå frem til kernen og hvilken mentalitet og selvforståelse der lå til grunde for litteraturen.

Men ikke blot den skandinaviske litteratur havde fornyet sig, men også tidens forlagsverden var på det pågældende tidspunkt ved at skifte karakter. For også bogmarkedet skulle følge med tiden og tilpasse sig de nye vilkår for en øget og forandret bogproduktion, som var en følge af industrialiseringen, urbaniseringen og en generel modernisering ikke blot af det daglige liv og samfundet, men netop også bogsektoren. Denne proces foregik i takt med en øget demokratisering af selve litteraturen, hvor en udvidet kreds af købere og læsere af litteratur indtog en vigtig rolle som kunder og konsumenter. Forlagene skulle dermed også finde den rette strategi mellem produktion og reception og mulighederne for med målrettede strategier at gøre opmærksom på deres forlagsprogrammer og tilfredsstillende både markedet og tidsånden.⁸

Tidsånden omkring 1900 tørstede netop efter det 'typisk skandinaviske', og i takt med re- og nyvuderingen af dette 'typisk skandinaviske' var der en række tyske forlag, der koncentrerede sig om at fremme netop den skandinaviske litteratur. Denne tendens resulterede i en tilsvarende målrettet markedsføring. Med den tyske transmissions- og internationaliseringsproces af den skandinaviske litteratur var Skandinavien og dets kultur blevet det, som man på tysk kalder en 'Leitkultur' – en kultur, man rettede sig efter. Læsepublikummet ville i stor udstrækning hellere læse værker af skandinavisk oprindelse end tysk litteratur, og også mange tyske forfattere stræbte efter at skrive ligesom skandinaverne.⁹ Nogle kritikere mente ligefrem, at den alt for dominerende skandinaviske litteratur og de utallige oversættelser var en pestilens, der truede med at ødelægge den tyske litteratur.¹⁰ Disse stemmer var der dog kun forholdsvis få af, for generelt var man trods alt enig om, at skandinavisk kultur og ikke mindst skandinavisk litteratur havde meget at byde på og at den kunne virke som et fornyende kunstnerisk forbillede.

*Revurdering 'udefra' – forlag og formidlere som brobyggere mellem markeder*¹¹

For mange af tidens skandinaviske forfattere fungerede det tyske marked som vejen til verdenslitterær status, og aktørerne i denne proces – formidlere, oversættere, forlæggere, kritikere – var mindst lige så vigtige som markedet selv, som forfatterne skulle blive en del

⁸ Vedrørende det tyske markedes udvikling og vilkår se for eksempel Birgit Kuhbandner, *Unternehmer zwischen Markt und Moderne. Verleger und die zeitgenössische deutschsprachige Literatur an der Schwelle zum 20. Jahrhundert*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2008.

⁹ Sml. i denne forbindelse også de tyske forfattere Johannes Schlaf (1862–1941) og Arno Holz' (1863–1929) bog *Papa Hamlet* (1889), som blev udgivet under norsk pseudonym, Bjarne P. Holmsen, for at pådrage sig større opmærksomhed end to tyske, på udgivelsestidspunktet mindre kendte forfattere kunne forvente.

¹⁰ Forfatteren og kritikeren Leonard Adelt udtaler sig i den retning i sin anmeldelse af forskellige skandinaviske forfattere. Som udgangspunkt er han dog ikke imod udenlandsk litteratur i oversættelse, så længe der er tale om værker af højeste kvalitet. Se Leonard Adelt, "Skandinavischer Nachwuchs", i *Das literarische Echo*, 1908–09, sp. 1727–1728.

¹¹ Dette afsnit bygger til dels på oplysninger, der findes hos Wenusch, „Akteure und Strategien als Brücke zur Welt(-literatur)“, 2016, s. 143–172.

af. Disse aktører gjorde det muligt for de skandinaviske forfattere at nå ud over deres hjemlandes grænser og dermed sætte en ny vurdering i gang – og skandinavisk litteratur blev nu for første gang i litteraturhistorien for alvor i stort omfang omtalt og læst verden over. Aktørernes engagement var dermed en forudsætning for, at et fremmedsproget publikum overhovedet kunne danne sig et billede af denne nye kultur og litteratur, der formidledes. Og med bevægelsen bort fra det litterære hjemland hen mod det litterære målland skete der naturligvis også en revurdering, idet en kulturtransfer altid sætter transferobjektet ind i en ny kulturel kontekst.

Blandt de yngre tyske idealistiske forlæggere, der efterhånden formåede at skabe sig et fornemt ry og som blev helt centrale aktører på det nye tyske bogmarked, er ikke mindst Samuel Fischer (1859–1934) med sit S. Fischer Verlag og den noget yngre Albert Langen (1869–1909) med Albert Langen Verlag. Begge blev i allerhøjeste grad af betydning for udbredelsen af skandinavisk litteratur på det tyske marked – og siden på verdensmarkedet.¹² Fischer påbegyndte allerede i 1889 en bogserie med den betegnende titel *Nordische Bibliothek*,¹³ og det første publicerede værk både hos Fischer og Langen var en skandinavisk udgivelse: hos Fischer drejede det sig om Henrik Ibsens *Rosmersholm* (1887) og hos Langen om Knut Hamsuns *Mysterien* (1894).¹⁴ Fischer og Langen startede deres forlag i hhv. 1886 i Berlin og 1894 i Paris og Köln.¹⁵ Begge satte fokus på den 'moderne' samtidslitteratur, og begge udviste fra begyndelsen af en grundlæggende interesse i at promovere den nye litteratur fra Skandinavien. Og faktisk drejede det sig ikke blot om en kommerciel interesse, men et ægte engagement og et personligt anliggende: Fischer med sin tro på den moderne litteratur og overbevisning som europæer og Langen med sit internationale udsyn ikke mindst efter at have knyttet kontakt til det skandinaviske kunstnermiljø i Paris.¹⁶

De skandinaviske forfattere var klar over, at formidlerpersonligheder som Fischer eller Langen var afgørende faktorer i internationaliseringsprocessen. Herman Bang kalder sin forlægger Fischer i denne sammenhæng for 'brobygger', for Bang var netop fuldtud bevidst om, at der krævedes en dygtig og kyndig litterær aktør, der kunne bane vejen for at opnå succes i udlandet. I sin tyske forlægger så Bang en brobygger for hele den moderne litteratur, der kom fra Skandinavien med en ambition om at blive kendt i udlandet, måske endda blive til verdenslitteratur. Interessant i denne sammenhæng er også Bangs vurdering af, hvorfor det skulle være så vanskeligt som skandinav at blive bemærket uden for Skandinavien: dels på grund af den forholdsvis lille gruppe mennesker uden for Norden, der læste og talte et skandinavisk sprog, dels på grund af litteraturens rent geografisk betingede status som perifer (på landkortet),

¹² Eksempler på skandinaviske forfattere, der via Tyskland opnåede en sådan verdenslitterær status, er blandt andet Herman Bang, Georg Brandes, Henrik Ibsen (1828–1906), Knut Hamsun (1859–1952), Selma Lagerlöf (1858–1940) og August Strindberg (1849–1912). De nævnte forfattere er med undtagelse af Strindberg repræsenteret i publikationer (blandt andet) i S. Fischer Verlag og/eller Albert Langen Verlag.

¹³ Ifølge seriens selvforståelse skulle den være en samling moderne fortællinger og skuespil oversat fra dansk, norsk og svensk. Frem til 1891 udkom der i alt 17 bind. En central forfatter var her Henrik Ibsen, mens de øvrige bind bestod af en bred anlagt og også kunstnerisk-kvalitativt varierende blanding. *Nordische Bibliothek* ophørte på grund af den hovedansvarliges, Julius Hofforys (1858–1897), sygdom. Hoffory var professor i nordisk litteratur i Berlin. Sml. hertil Mendelssohn, *S. Fischer und sein Verlag*, 1970, s. 162 f. I en "Prospectus" formuleres seriens program yderligere, nemlig at der her ikke blot skulle repræsenteres moderne litteratur, men også og ikke mindst litteratur af blivende betydning. Og der understreges, at der kun publiceres autoriserede oversættelser, hvilket på dette tidspunkt ikke var en selvfølge på grund af de skandinaviske landes senere indtræden i Bernerkonventionen (se nedenfor).

¹⁴ Faktisk grundlagde Albert Langen sit forlag for at kunne udgive Hamsun. Sml. Abret, *Albert Langen*, 1993, s. 39 f.

¹⁵ Oprindeligt havde Langen planlagt at drive sin forlagsvirksomhed fra Paris, men med forlagets officielle tilhørssted henholdsvis i Köln/Paris og Leipzig/Paris. Dette viste sig dog snart ikke at kunne lade sig gøre. Til sidst havde forlaget sit hovedkvarter i München.

langt fra de litterære centre med deres livlige internationale miljøer (som på dette tidspunkt først og fremmest var Paris og Berlin). Begge omstændigheder er efter Bangs vurdering skyld i, at det som forfatter fra Skandinavien var så vanskeligt at pådrage sig opmærksomhed uden for de skandinaviske lande, dvs. ude i den store verden og i mere internationale miljøer:

(...) die Künstler, die Dichter dieser kleinen Staaten welchen in dem Halbdunkel der Winkel, sie kommen selten mit der großen Welt in Verbindung, und ihre Gedanken wachsen nicht in dem Luftzug der weiten Gegenden. (...) Wenn sich die Verhältnisse für uns Skandinavier geändert haben, so liegt es daran, daß wir einen Brückenbauer gefunden haben, der eine Brücke über den Strom baute. S. Fischer sah in dem breiten Wasser, das Deutschland und den Norden voneinander trennte, mitten im Meer einen Felsen aufragen. Der Granitfelsen trug den Namen Henrik Ibsen. Dieser Felsen konnte – das erkannte Fischer – ein Brückenpfeiler werden, von dem aus sich eine ganze Brücke bauen ließ. Und Fischer zimmerte seine Brücke – die vom Norden in die Welt führte. Und nicht allein haben wir es ihm zu verdanken, daß wir nach Deutschland kamen. Seine Brücke brachte uns weiter. Die Werke, die in seinem Verlage erscheinen, tragen mit seinem Namen eine Weltmarke, die aller Augen auf sich ziehen. Der Weg nach Rußland, ja sogar nach Frankreich ging durch seine Tür, die er uns geöffnet hatte. Er baute uns die Brücke zur Welt.¹⁷

(...) disse små staters kunstnere [og] digtere visner hen i hjørnernes halvmørke, de kommer sjældent i berøring med den store verden, og deres tanker vokser ikke i de store områders luftning. (...) Når forholdene for os skandinaver har ændret sig, skyldes det, at vi har fundet en brobygger, der byggede en bro over det store vand. S. Fischer så, at der i det brede vand, som adskilte Tyskland og Norden, ragede en klippe op af havet. Granitklippen havde navnet Henrik Ibsen. Denne klippesten var i stand til – dette så Fischer – at blive en bropille, ud fra hvilken der kunne bygges en hel bro. Og Fischer byggede på sin bro – som førte fra Norden ud i verden. Og ikke nok med, at vi kan takke ham for at være kommet ned til Tyskland. Hans bro bragte os videre. Værkerne, der udkom i hans forlag, bærer med hans navn et verdensmærke, som tiltrækker alles blikke. Vejen til Rusland, ja sågar Frankrig gik gennem hans dør, som han havde åbnet op for os. Han byggede for os en bro ud til verden. [overs. MW]

Tydligere kunne det ikke siges. Men forudsætningen for at bygge en bro er at have egnet materiale til rådighed – og dette viser hen til en korrelation mellem formidlere og forfattere, der betinger hinanden. Det er først gennem denne korrelation i forbindelse med den respektive oversætters indsats, at en verdenslitterær status bliver til et realistisk mål.

Bemærkelsesværdigt er det, at både Fischer og Langen allerede før den internationale aftale vedrørende ophavsret, Bernerkonventionen, trådte i kraft i de skandinaviske lande (Norge tiltrådte i 1896,

¹⁶ For detaljer desangående se Wenusch, "Akteure und Strategien als Brücke zur Welt(-literatur)", 2016. Gennem sit ophold i Paris var han blevet bekendt med forskellige skandinaviske kunstnere og forfattere, der opholdt sig her, for eksempel Knut Hamsun. Blandt de skandinaviske forfattere, der opholdt sig i Paris var i øvrigt Bjørnstjerne Bjørnson (1832–1910), Sven Lange (1868–1930), Jonas Lie (1833–1908) og August Strindberg. Netværksaktivitet og grænsebrydende nytænkning på alle mulige niveauer stod her på dagsordenen og var en vigtig del af skandinavisk litteraturs internationalisering og synlighed på dette tidspunkt.

¹⁷ Herman Bang, "Die Brücke", i *Das XXV. Jahr*, Berlin: S. Fischer Verlag, 1911, s. 121 f. Udvalget af de i bindet repræsenterede forfattere viser, hvor centralt skandinavisk litteratur var i S. Fischers forlagsprogram. I afsnittet "Erzählungen" figurerer danskerne Laurids Bruun (1864–1935), Johannes V. Jensen og Aage Madelung (1872–1949), i afsnittet "Essays" er der to bidrag med skandinavisk indslag (vedrørende Henrik Ibsen og Julius Hoffory), i afsnittet "Skizzen" optræder endnu to danskere, Herman Bang og Peter Nansen, og i afsnittet "Gedichte und Sprüche" er der bidrag af Bjørnstjerne Bjørnson, Henrik Ibsen og Ellen Key (1849–1926).

Danmark i 1903 og Sverige i 1904), lagde stor vægt på, at kun autoriserede oversættelser skulle se dagens lys, og at disse oversættelser også skulle være af høj kvalitet. Fischer og Langen havde dermed de samme etiske holdninger, hvad deres forhold til forfattere, oversættere og ellers øvrige medarbejdere angik, men samtidig var de naturligvis også konkurrenter. Og til dels førtes der en kamp mellem dem om forskellige forfatterskaber, som de helst ville se samlet hos ét og samme forlag.¹⁸

For at promovere deres respektive forfattere benyttede Fischer og Langen sig af forskellige strategier. Det drejede sig om bidrag i literære tidsskrifter og aviser, bogserier, reklame i forlagsalmanakker med ikke blot tekstuddrag, men også forfatterportrætter og karikaturer, og helt nye reklamemetoder som for eksempel Langens udstillingsvinduer på banegårde. Ud over at udgive den nye litteratur gjaldt det også om at præsentere den i til dels nye rammer og sammenhænge for at nå et endnu større publikum. Derudover bestræbte man sig på at udgive 'samlede værker' – også af nulevende forfattere. Således udkom Fischers udgave af Ibsens samlede værker, *Henrik Ibsens Sämtliche Werke in deutscher Sprache* (1898–1905), betegnende nok længe før man overhovedet påtænkte en tilsvarende skandinavisk udgave.¹⁹ Også måden at udsmykke bogomslagene på fik voksende betydning. Bogen blev betragtet som en slags 'Gesamtkunstwerk' og ikke blot et medium som sådan.²⁰

Som allerede nævnt lagde både Fischer og Langen den største vægt på professionel etik, hvad angår forfatterrettigheder og honorarer, også før de skandinaviske lande tilsluttede sig Bernerkonventionen. Dette var ikke nogen selvfølge på dette tidspunkt. Det ældre Reclam-forlag (grundlagt i 1828), som også havde en hel del skandinavisk litteratur på programmet, var kendt for enten slet ikke at udbetale honorarer eller kun små honorarer. Alligevel var der mange forfattere, der accepterede dette for at blive trykt hos Reclam, fordi forlaget nåede et enormt publikum. Ikke mindst Ibsen hører til disse forfattere, der også har udtalt sig om betydningen af at udkomme hos Reclam med henblik på udbredelsen og synliggørelsen af et forfatterskab.²¹

Revurdering 'indefra' – en dansk forlæggers indsats på det tyske marked

Fischers og Langens indsats generelt for den moderne, men især den skandinaviske litteratur er efterhånden blevet ganske omfattende behandlet i en række artikler eller indgår som delaspæker i monografier.²² Fischer og Langen bliver også med rette anset som to af de mest centrale aktører inden for det tyske forlagsverden, som bidrog

¹⁸ Vedrørende nogle eksempler se Wenusch, "... ich bin eben dabei, mir Johannes V. Jensen zu entdecken ...", 2016, s. 94 ff.

¹⁹ En af Fischers medarbejdere, Julius Elias, gør i et mindre bidrag opmærksom på, at Fischer godt kunne lide en sådan 'samlingstanke'. Det anså ham oven i købet, at der ikke var en lignende udgave på tale hos Gyldendal. Sml. "Julius Elias zum 40jährigen Jubiläum des Verlags [1926]", i *In memoriam S. Fischer*. 24. Dezember 1859–1959, Frankfurt/Main: S. Fischer, 1960, s. 47.

²⁰ Sml. for eksempel Friedrich Pfäfflin, *100 Jahre S. Fischer Verlag 1886–1986. Buchumschläge*, Frankfurt/Main: S. Fischer, 1986.

²¹ Af Reclams forlagshistorie fremgår udgivelsesernes omfang og rækkevidde. Forlaget havde allerede i 1800-tallet optaget centrale skandinaviske forfattere i programmet, blandt andre Esaias Tegnér (1782–1846) og Hans Christian Andersen (1805–1875), som begge var bestsellere. Tegnér's *Frithiofs Saga* (1825, første tyske oversættelse allerede 1826) udkom fra 1873 hos Reclam og blev op til 1890 trykt i alt i 73.000 eksemplarer. Andersens *Bilderbuch ohne Bilder (Billedbog uden Billeder)*, 1840, på tysk fra 1872 hos Reclam) tryktes i alt i 66.000 eksemplarer, romanen *Nur ein Geiger (Kun en Spillemand)*, 1837, fra 1875 i bogserien *Reclams Universal-Bibliothek* tryktes i 24.000 eksemplarer, også to bind eventyr blev udgivet hos Reclam. – Allerede ved slutningen af 1800-tallet omfattede forlagsprogrammet omtrent 115 skandinaviske titler, hvoraf størstedelen var norske. Især Henrik Ibsen var repræsenteret med mange værker i store oplagstal. Eksempelvis opnåede *Gespenster (Gengangere)*, som 1884 optages i *Reclams Universal-Bibliothek*, frem til 1890 et samlet oplag på 69.000 eksemplarer og frem til 1914 et samlet antal eksemplarer på 384.000. Se Leopold Magon, "Wegbereiter nordischer Dichtung in Deutschland", i *100 Jahre Reclams Universal-Bibliothek 1867–1967. Beiträge zur Verlagsgeschichte*, Hans Marquardt (red.), Leipzig: Philipp Reclam jun., 1967, s. 204–252.

²² For eksempel Mendelssohn, *S. Fischer und sein Verlag*, 1970; Abret, *Albert Langen*, 1993; Kuhbandner, *Unternehmer zwischen Markt und Moderne*, 2008.

til en nyvurdering af tidens litteraturmarked. Men de er naturligvis langt fra de eneste eksempler på aktører, som med succes formåede at sætte litteraturen ind i en ny kontekst. Dette gjorde de med støtte og hjælp af skandinaviske agenter og rådgiver, i Fischers tilfælde især Peter Nansen, i årene 1896–1916 forlagsdirektør hos Gyldendal og selv forfatter.

En af tidens vigtige aktører i Tyskland, som både havde prøvet kræfter som sortimentsboghandler og varetaget opgaverne som både forlægger og rådgiver i en slags personalunion er den i dag ufortjent glemte dansker Axel Juncker (1870–1952).²³ Hans mere end hæderlige indsats gjaldt – som det i øvrigt også var tilfældet hos S. Fischer og Albert Langen – begge 'fronter', idet han stræbte efter at fremme ikke kun den skandinaviske (især danske) litteratur i Tyskland, men også den nye tyske litteratur – og han forsøgte i enkelte tilfælde også at formidle tysk litteratur til Danmark (se nedenfor). Derudover gik han også som en af de få forlæggere i brechen for udbredelsen af lyrik – blandt andet ved at udgive nordmanden Sigbjørn Obstfelder (1866–1900) på tysk,²⁴ men i særdeleshed ved at udgive tysksprogede lyrikere, blandt andre den østrigske lyriker Rainer Maria Rilke (1875–1926), Else Laske-Schüler (1869–1945) eller Max Dauthendey (1867–1918).²⁵ Inden Juncker startede sin karriere som forlægger, drev han sin egen sortimentsboghandel i Berlin, hvor han efter sigende opbyggede sig en stor kundekreds, også bestående af kulturlivets kendte navne.²⁶ Officielt grundlagdes forlaget i 1902, men faktisk eksisterede det allerede fra 1901, hvor den første (skandinaviske) bog udkom – frem til 1914 skulle det blive til i alt 64 skandinaviske titler.²⁷ Den første bog, der publiceredes på forlaget, var bemærkelsesværdigt nok ikke blot en skandinavisk titel, men den var desuden skrevet af en kvindelig forfatter, danskeren Edith Nebelong, senere gift Rode (1879–1956). Det drejer sig om en i århundredeskiftets kontekst noget dristig roman, *Mieze Wichmann* (1901; da. *Misse Wichman*), som tematiserer kvindelig seksualitet.

Kendetegnende er det for Juncker, at han også fremover gjorde en indsats for at promovere kvindelige forfatterskaber (se nedenfor). Værker, der udkom hos Juncker, nåede ud til et både bredt og ud søgt publikum. For eksempel er det dokumenteret, at blandt andet Rainer Maria Rilke, hvis forfatterskab introduceredes gennem Junckers forlag og som i en overgang fungerede som en slags litterær rådgiver, havde en positiv holdning til Nebelong, som han både fandt sympatisk og anså for at have talent.²⁸

Juncker udviste en lignende engageret, idealistisk og nytænkende tilgang til forlagsverdenen som Fischer og Langen, men alligevel skilte han sig ud fra andre af tidens forlæggere. Hvad det forretningsmæssige angår, var han mindre velorganiseret, og det skete

²³ Der findes kun ganske sparsomme oplysninger om Juncker, som hverken figurerer i *Dansk biografisk leksikon* eller i de relevante *Kraks Blå Bog*-årgange. Derimod giver Renate Luthers afhandling om Juncker og hans forlag en hel række værdifulde oplysninger: Renate Luther, *The Publishing House Axel Juncker. German and Scandinavian Literature, 1901–1922*, Ph.d.-afhandling, Harvard University, 1983.

²⁴ Det drejer sig om et digtvalg med titlen *Pilgerfahrten* (1905).

²⁵ Gennem Laske-Schüler og Dauthendey bestod også en forbindelse til den såkaldte Friedrichshagener Dichterkreis, en kunstnerkreds i Berlin, hvor også skandinaver kom, for eksempel normændene Knut Hamsun og Dagny Juel (1867–1901) og svenskeren Ola Hansson (1860–1925).

²⁶ Ifølge et portræt er blandt Junckers kunder Gerhart Hauptmann (1862–1946), Frank Wedekind (1864–1918), Rainer Maria Rilke, Bernhard Kellermann (1879–1951), Hermann Sudermann (1857–1928) og Arthur Holitscher (1869–1941). Sml. Henning Brøchner, „En dansk Forlæggers Virksomhed i Berlin“, i *Dansk Bogtryk. Maanedsskrift for de grafiske Fag*, 1924:12, s. 275. Blandt kunderne var i hvert fald også den danske operasanger Ejnar Forchhammer (1868–1928), som gennem Juncker blandt andet bestilte skandinaviske værker (se brevsamlingen Ejnar Forchhammer til Axel Juncker, NKS 3829, Det kongelige Bibliotek, København).

²⁷ Se Luther, *The Publishing House Axel Juncker*, 1983, s. 120.

²⁸ Rilke anmelder værket i Maximilian Hardens tidsskrift *Die Zukunft* 1901:37 (30/11 1901).

også, at forfattere gav udtryk for deres utilfredshed desangående,²⁹ hvilket også førte til, at mange af hans forfattere valgte at forlade Juncker og skifte til andre forlag, ofte S. Fischer eller Albert Langen. Derimod udviste Juncker med hensyn til sit forlagsprogram og salgsideer et stort potentiale, blandt andet i forbindelse med sin bogserie *Orplid-Bücher* (se nedenfor). Generelt forsøgte han – ligesom andre af tidens forlæggere – at producere udstyrsmæssigt tiltalende og kvalitativt højtstående bøger til en overkommelig pris. Allerede i forbindelse med sin boghandel havde Juncker opbygget sig et navn som velassorteret kvalitetsboghandler, der var specialiseret i skandinavisk litteratur samt – med nogle undtagelser – moderne litteratur generelt³⁰ og som blandt andet også her fokuserede på litterære niches som lyrik. Denne specialisering pegede allerede på dette tidspunkt frem mod hans senere forlagsvirksomhed.

I forhold til sine konkurrenter inden for det tyske forlagsverden med større skandinaviske programmer – ud over S. Fischer Verlag og Albert Langen Verlag for eksempel også Reclam Verlag, Eugen Diederichs Verlag og Insel Verlag – havde Juncker kun få finansielle midler og distributionsmuligheder. Men Junckers fordel i sin store indsats for skandinavisk (især dansk) litteratur på det tyske marked var, at han som dansker i første omgang kunne bedømme manuskripter på deres originalsprog og derfor kunne følge udviklingerne på det skandinaviske marked mere direkte uden mellemlid. Derimod var det en ulempe og potentiel fare, at han som dansker, der ikke havde tysk som modersmål, ikke i tilstrækkelig grad kunne bedømme oversættelsernes kvalitet, hvilket for eksempel Rilkes kommentarer til Sigbjørn Obstfelders digte i tysk oversættelse hentyder til.³¹ Juncker fungerede således stort set som sin egen agent og formidler, hvor Samuel Fischer havde Peter Nansen som en ægte joker i ærmet i kraft af, at denne var direktør for Gyldendal og dermed en direkte forbindelse til et af de førende forlag i Skandinavien.

Da Juncker overvejede at lukke sin boghandel for at grundlægge sit forlag, beklagede Rilke, en af Junckers stamkunder, i første omgang dette med en henvisning til Junckers sans for litterær kvalitet, som var hævet over en vis 'mainstream':

Daß Sie Ihre Sortimentsbuchhandlung aufgeben ist einestheils recht schade: es war der einzige Punkt in Berlin, wo man gute Bücher finden konnte, eine heimatliche Insel in dieser Überschwemmung von Geschmacklosigkeit. Ich denke ungern daran, daß an dieser Stelle nun auch all der Alltagskram ausliegen wird ...³²

At De vil opgive Deres sortimentsboghandel er på den ene side ret synd: det var det eneste sted i Berlin, hvor man kunne finde gode bøger, en hjemlig ø i denne oversvømmelse af smagløshed. Jeg tænker kun nødigt på, at der nu også på dette sted vil udstilles alle disse hverdagsager ... [overs. MW]

²⁹ At Juncker udviste et vist manglende talent for den ren forretningsmæssige side af sin forlagsvirksomhed fremgår blandt andet af korrespondencen, der befinder sig på Det kongelige Bibliotek, København. I mange af brevene viser forfatterne sig at være utilfredse med for eksempel manglende salgs- og regnskabsopstillinger, forsinkede korrekturer eller lignende. Problemer som disse førte i øvrigt også til, at det i starten gode forhold mellem Rilke og Juncker kom til at lide.

³⁰ Undtagelserne er for eksempel Søren Kierkegaard (1813–1855) og Meir Aron Goldschmidt (1819–1887).

³¹ Dette fremgår af et brev fra 23/4 1903. Se Rainer Maria Rilke, *Briefe an Axel Juncker*, Renate Scharffenberg (red.), Frankfurt/Main: Insel, 1979.

³² Rainer Maria Rilke til Axel Juncker, 21/1 1902, citeret efter Rilke, *Briefe an Axel Juncker*, 1979.

Ikke desto mindre tilbød Rilke Juncker at støtte ham i dennes beslutning og hjælpe ham om nødvendigt. Og Rilke skulle også komme til at holde af Juncker som forlægger, hvis overordnede forlagsprogram tiltalte ham, ikke mindst fordi det også omfattede lyrik.³³ Men måske endnu vigtigere var det for Rilke, der som bekendt nærede en stor forkærlighed for skandinavisk litteratur, at Juncker gjorde en stor indsats for skandinavisk litteratur på det tyske marked. Og Rilke skulle også fungere som en slags rådgiver og var dermed selv medvirkende til at fremme kendskabet til den skandinaviske litteratur.³⁴ Juncker engagerede sig dog som nævnt ikke udelukkende for den skandinaviske litteraturs promovning på det tyske marked, men forsøgte undertiden også at udbrede kendskabet til tysk litteratur i Skandinavien. Blandt andet udnyttede han sin kontakt til Georg Brandes under et sammentræf med denne i København til at gøre reklame for Rilke – dette fremgår af et brev fra 15/8 1903 fra Juncker til Rilke:

Er [Brandes] versprach mir nun endlich zur Bekanntmachung Ihrer Bücher in Dänemark beizutragen! Ellen Key hatte ihm auch schon von Ihnen erzählt!³⁵

Han [Brandes] lovede mig nu endelig at bidrage til at gøre Deres bøger kendte i Danmark! Ellen Key havde også allerede fortalt ham om Dem! [overs. MW]

Brevcitater understreger, hvor finmasket tidens litterære netværk var, hvor ikke blot forlæggere indtog en afgørende rolle, men også indflydelsesrige kritikere og – måske endnu vigtigere – kyndige forfattere og rådgivere, der fungerede som slags agenter i kraft af deres anbefalinger og vurderinger, her for eksempel også Ellen Key. Og her arbejdede skandinavierne til dels begge veje, som eksemplet med Rilke viser, hvis litterære netværk var omfattende.³⁶

Revurdering af kønsfordelingen – fokus på kvindelige forfattere

Ud over de særlige præmisser, hvorpå Juncker byggede sin forlagsvirksomhed, var han også en bemærkelsesværdig forlægger i den forstand, at han i forlagsprogrammet gav plads til et større antal kvindelige forfattere i forhold til de øvrige større tyske forlag.³⁷ Rigtig nok figurerer også kvindelige skandinaviske forfattere i andre tyske forlagsprogrammer. Hos Fischer drejer det sig først og fremmest om de meget fremtrædende forfattere Ellen Key med i alt ti værker mellem 1899 og 1911,³⁸ men også Karin Michaëlis, Mathilde (også: Mathilda) Malling (1864–1942) og Selma Lagerlöf med en udgivelse hver.³⁹ Hos Albert Langen udkom en lange række af Lagerlöfs værker, fem værker af Amalie Skram (1846–1905), tre værker af Laura

³³ Junckers forfattere omfatter (ud over Rilke) for eksempel Else Lasker-Schüler, Max Dauthendey, Heinrich Lautensack (1881–1919), Johannes Schlaf, René Schickele (1883–1940) og senere Franz Werfel (1890–1945).

³⁴ For eksempel er det Rilke, der får Juncker til under Rilkes medvirken at udgive *Søren Kierkegaard und sein Verhältnis zu "ihr"*. *Aus nachgelassenen Papieren* (1905; efter den danske udgave *Kierkegaards Papirer. Forlovelsen*, 1904). Se Rilke, *Briefe an Axel Juncker*, 1979, s. 9.

³⁵ Brevet refereres til i Rilke, *Briefe an Axel Juncker*, 1979, s. 257. Brevet angives her at være i privateje.

³⁶ Rilke var også personligt kendt med Ellen Key. Sml. i øvrigt Rilkes positive holdning til Edith Nebelong og hans totale foragt for danskeren Gustav Wieds (1858–1914) litteratur.

³⁷ Se bibliografien i Luther, *The Publishing House Axel Juncker*, 1983.

³⁸ *Essays* (1899; sv. *Tankebilder*, 1898), *Mißbrauchte Frauenkraft* (1899; oprindeligt udkommet hos Albert Langen i 1898; sv. *Misbrukad kvinnokraft*, 1896), *Die Wenigen und die Vielen* (1901; ingen tilsvarende svensk udgave), *Das Jahrhundert des Kindes* (1902 og 1907 i en revideret populæruddgave; sv. *Barnets århundrade*, 1900), *Menschen* (1903; sv. *Människor*, 1899), *Über Liebe und Ehe* (1904; sv. *Lifslinjer*, 1, 1903), *Der Lebensglaube* (1906; sv. *Lifslinjer*, 2, 1905), *Persönlichkeit und Schönheit in ihren gesellschaftlichen und geselligen Wirkungen* (1907; sv. *Lifslinjer*, 3, 1906), *Drei Frauenschicksale* (1908; ingen tilsvarende svensk udgave), *Seelen und Werke* (1911; udvalg fra sv. *Verk och människor*, 1910).

³⁹ Karin Michaëlis, *Treu wie Gold* (1912; da. *Tro som Guld*, 1909); Mathilde Malling, *Donna Ysabel* (1902; sv. *Dona Ysabel*, 1898); Selma Lagerlöf, *Herrn Arnes Schatz* (1914, sv. *Herr Arnes penningar*, 1904).

Marholm (1854–1928) samt et værk af Ellen Key,⁴⁰ inden hun skiftede til S. Fischer. Ikke mindst danskeren Karin Michaëlis og svenskeren Ellen Key, men også den tysk-baltiske forfatter med danske rødder, Laura Marholm, som i øvrigt var gift med forfatteren Ola Hansson, indtog en særlig position i den tyske litterære offentlighed omkring 1900, ikke blot som skribenter, men i meget høj grad også som stærke og målrettede netværksdannende formidlere og kulturpersonligheder samt debattører. Og også for Ellen Key gælder det, at hun opnåede verdenslitterær popularitet via det tyske marked, promoveret af østringeren Marie Franzos (1870–1941), som var uhyre aktiv inden for både formidlingen af skandinavisk litteratur⁴¹ og kvindebevægelsen og også oversatte blandt andre Ellen Key og Selma Lagerlöf til tysk.

Juncker udvidede det af Fischer og Langen påbegyndte tilbud af kvindelige forfatter i tysk oversættelse ved også at udgive bøger af mindre kendte forfattere, nemlig værker af den allerede nævnte Edith Nebelong⁴² eller Agnes Henningsen (1868–1962), men også Ellen Key, som dog snart skiftede forlag til henholdsvis Langen og Fischer. Mere ukendte forfattere er danskerne Jenny Blicher-Clausen (1865–1907) og Gudda Behrend (1880–1946). Karin Michaëlis udgav mellem 1902 og 1908 i alt seks bøger på Junckers forlag,⁴³ Agnes Henningsen fem bøger med et til dels kontroversielt, for samtiden vovet indhold, for eksempel *Die vielgeliebte Eva* (1911) og *Die große Liebe* (1919).⁴⁴ Overordnet kredser alle bøgerne af disse kvindelige forfattere om kønsrelaterede problemstillinger med kvindelige hovedfigurer, der på en eller anden måde befinder sig i konflikt med tidens moral eller (sociale) forventninger og rammebetingelser.

Bemærkelsesværdigt er det dog under alle omstændigheder, at Nebelongs *Mieze Wichmann* (se ovenfor) var det første værk overhovedet, der i 1901 udkommer på det splinternye forlag, hvilket er udtryk for Junckers noget anderledes tilgang til forlagsverdenen, selvom der undertiden kan sættes spørgsmålstegn ved, om han ikke i det hele taget er gået meget impulsivt til værks i stedet for at træffe nøje overvejede beslutninger. Nebelongs noget dristige værk blev da heller ikke – på trods af målrettet annoncering – nogen større succes. Seks ud af i alt elleve værker, der udkommer det følgende år, 1902, hos Juncker er skrevet af kvinder.⁴⁵

Selvom kvindelige forfattere tilsyneladende var repræsenteret i mindre omfang, var det dog ikke så lille et procenttal endda i forhold til tidens skandinaviske litteratur skrevet af kvinder. Tværtimod udviste både Fischers, Langens og Junckers forlag progressivitet ved at udgive forfattere og værker, der decideret gik ind for kvindesagen og satte kønsspørgsmål under debat og som dermed nåede ud til et stort publikum og var med til at danne et bestemt billede af Skandinavien, der også på dette område repræsenterede noget nyt, nemlig nye, me-

⁴⁰ Selma Lagerlöf, *Jerusalem* (1902; sv. 1901–02), *Eine Herrenhofsage* (1903; sv. *En herrgårdssägen*, 1899), *Gösta Berling* (1903; sv. *Gösta Berlings saga*, 1891), *Die Königinnen* (1903; sv. *Drottningar i Kungahälla*, 1899), *Christuslegenden* (1904; sv. *Kristuslegender*, 1904), *Herr Arnes Schatz* (1904; sv. *Herr Arnes penningar*, 1904), *Unsichtbare Bande* (1905; sv. *Osynliga länkar*, 1894), *Die Wunder des Antichrist* (1905; sv. *Antikrists mirakler*, 1897), *Legenden und Erzählungen* (1906; sv. *Legender*, 1904), *Die wunderbare Reise des kleinen Nils Holgersson mit den Wildgänsen* (1907/08; sv. *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*, 1906–07), *Schwester Olives Geschichte und andere Erzählungen* (1908), *Ein Stück Lebensgeschichte und andere Erzählungen* (1909); Amalie Skram, *Professor Hieronymus* (1895; no. *Professor Hieronimus*, 1895), *Verraten* (1897; no. *Forradt*, 1892), *Sommer* (1900; no. 1899), *Nachwuchs* (1901; no. *Afkom*, 1898), *Ein Liebling der Götter* (1902; no. *Julehelg*, 1900); Laura Marholm, *Das Buch der Frauen, Karla Bührin, Zwei Frauenerlebnisse* (alle 1895); Ellen Key, *Mißbrauchte Frauenkraft* (1897; sv. *Missbrukad kvinnokraft*, 1896).

⁴¹ For sin indsats blev hun tildelt medaljen "Litteris et Artibus" af den svenske konge Oscar II. i 1905.

⁴² Det drejer sig om i alt tre værker: *Mieze Wichmann. Aus dem Leben einer jungen Dame unserer Zeit* (1901; da. *Misse Wichmann. Et Tidsbillede*, 1901), *Maja Engell* (1903; da. 1901), *Madame Giocona* (1906; da. *Tilfredse Hjerter*, 1905).

⁴³ Det drejer sig om *Das Kind* (1902; da. *Barnet*, 1902), *Das Schicksal der Ulla Fangel* (1902; da. *Lillemor*, 1902), *Der Richter* (1903; da. *Birkedommeren*, 1901), *Der Mönch geht auf die Wiese* (1906; da. *Munken gaar i Enge*, 1905), *Die junge Frau Jonna* (1908; da. *Kyllingesorger*, 1907) og *Über allen Verstand* (1908; da. *Over al Forstand*, 1907).

⁴⁴ I alt udkom følgende værker: *Polens Töchter* (1904; da. *Polens Døtre*, 1901), *Die vier Liebsten des Gutsbesitzers Christian Enevold Brandt* (1906; da. *De Spedalske*, 1903), *Die vielgeliebte Eva* (1911; da. *Den elskede Eva*, 1911), *Glück. Eine Liebesgeschichte* (1919; da. *Lykken. En Elskovshistorie*, 1905) og *Die große Liebe* (1919; da. *Den store Kærlighed*, 1917).

⁴⁵ Se bibliografien i Luther, *The Publishing House Axel Juncker*, 1983.

re radikale syn på kvindespørgsmål, som førte til synliggørelsen ikke blot af selve problematikkerne, men også af Skandinavien.

Revurdering gennem lancering – bogserier

I forbindelse med S. Fischer Verlag er det allerede blevet nævnt, at forlagets første bogserie, *Nordische Bibliothek*, udtrykkeligt gjaldt skandinavisk litteratur. Bogserierne, ofte udgivet i et særlig kunstnerisk udstyr og med illustrationer og omslag tegnede af til dels kendte kunstnere, tjente en yderligere synliggørelse af de værker og forfattere, der var medtaget i serierne. Dertil kom, at serierne som regel blev udbudt til en meget attraktiv pris, som havde til formål at nå flestmulige købere og dermed læsere. Efter *Nordische Bibliothek* fulgte hos S. Fischer yderligere serier, der ligeledes inkluderede skandinavisk litteratur. Blandt andet igangsatte forlaget i 1897 en serie efter fransk forbillede, *Collection Fischer*, der omfattede en række skandinaviske forfattere og sigtede efter at være en prismæssigt billig bogserie med gode forfattere og tiltalende udstyr.⁴⁶ Også i en anden serie, *Fischers Bibliothek zeitgenössischer Romane* (1908–1921), figurerede igen et påfaldende antal skandinaver.⁴⁷ Samme år som *Collection Fischer* igangsattes, introducerede også Langen en serie, *Kleine Bibliothek Langen*, der havde samme ambition og ligeledes inkluderede skandinaviske forfattere.⁴⁸ Langen havde dog en ny idé, nemlig også at distribuere værkerne, der udkom i *Kleine Bibliothek Langen*, andre steder end i den traditionelle boghandel, for eksempel i banegårdskiosker.

Sammenligner man de skandinaviske navne, der optræder i henholdsvis Fischers og Langens serier, er det påfaldende, at nogle af disse navne dukker op både hos det ene og det andet forlag, hvilket også er udtryk for konkurrencesituationen, der herskede mellem forlag netop hvad skandinaviske forfattere angik.⁴⁹ Uanset hvad, så var kontekstualiseringen vigtig: især de skandinaviske forfattere, der præsenteredes i serierne, skulle fremstå som moderne.

Også Juncker grundlagde en serie, men fulgte den op med en helt speciel og nytænkende strategi. Hans serie fik navnet *Orplid-Bücher*, den udkom i årene 1912–1921, omfattede i alt 50 bøger og var præget af mangfoldighed på alle måder. Gennemgående kendetegn var det meget lille bogformat (9×14,5 cm), det vil sige at det drejede sig om bøger i postkortstørrelse, ellers var der i modsætning til en series gængse praksis ingen ydre gennemgående kendetegn. Tværtimod var ethvert bind forsynet med et individuelt kunstnerisk udstyr, for eksempel illustrationer af forskellige kunstnere, og også indholdet var vidt varierende.⁵⁰ Disse bibliofile småbøger tryktes i et forholdsvist lille oplag på 5.000 eksemplarer og kunne købes til en billig pris (1 Mark). Junckers marketingidé rakte imidlertid endnu længere,

⁴⁶ Mendelssohn, S. *Fischer und sein Verlag*, 1970, s. 238. Blandt de skandinaviske forfattere i serien figurerer danskerne Herman Bang, Peter Nansens og Karl Gjellerup samt svenskeren Birger Mörner (1867–1930).

⁴⁷ I kronologisk rækkefølge: Jonas Lie, Gustaf af Geijerstam (1858–1909), Herman Bang, Laurids Bruun, Peter Nansen, Johan Bojer (1872–1959) og Bjørnstjerne Bjørnson.

⁴⁸ Blandt andre Sven Lange, Herman Bang, Gustaf af Geijerstam og Verner von Heidenstam (1859–1940).

⁴⁹ Dette gør sig for eksempel gældende i følgende tilfælde: S. Fischer-forfattere, som til tider figurerer hos Albert Langen er Herman Bang og Gustaf af Geijerstam. Omvendt er Albert Langenforfattere, der også figurerer hos S. Fischer, Bjørnstjerne Bjørnson og Jonas Lie. Også Peter Nansen kunne nævnes i denne sammenhæng. Sml. hertil Wenusch, "Akteure und Strategien als Brücke zur Welt(-literatur)", 2016.

⁵⁰ Der udkom dog kun én skandinavisk titel bestående af to fortællinger af J.P. Jacobsen: *Kormak und Stengerde. Frau Föns* som første bind i serien i 1912. Orplid er i øvrigt en reference til et fantasiland hos den tyske romantiske digter Eduard Mörike (1804–1875).

for meningen med bøgerne var også, at de skulle kunne forsendes i stedet for lykønskingskort til fødselsdage el. lign. Modtagerne skulle på den måde få en tiltalende gave og samtidigt en minde, som man kunne have lyst til at gemme. Formuleringen i en annonce for bøgerne præsenterer Junckers innovation i et direkte adresserende, sprudlende reklamesprog:

Die Orplidbücher sind eine Reihe kleiner Bücher, die das Buch einer neuen Bestimmung entgegenführen sollen. War es früher richtig, seinen Lieben Weihnachtsgrüße und Gratulationen auf bunten Ansichtskarten zu vermitteln[,] heute brauchen Sie nur eins der kleinen Orplidbüchlein zu kaufen, ein von uns beigefügtes hübsches Kärtchen mit Ihrem Namenszug zu versehen und das Ganze verpackt in den Briefkasten zu werfen. So haben Sie Ihren Glückwunsch dargebracht und zugleich mit einem Büchelchen Freude bereitet, an dem der Empfänger einen dauernden wertvollen Besitz hat. Die Orplidbücher, die meist Unveröffentlichtes, resp. Originalwerke enthalten, sind in ihren reizvollen Einzelbänden, mit künstlerischer Titelzeichnung äußerst gehaltvolle Geschenkbände, die durch ihren billigen Preis von Mk. 1.- jedermann zugänglich sind.⁵¹

Orplidbøgerne er en serie af små bøger, som har til formål at føre bogen frem til en ny bestemmelse. Når det tidligere var rigtigt at sende sine kære julehilsner og gratulationer på farvede postkort, behøver vi i dag blot at købe en af de små Orplidbøger, at forsyne det nydelige kort, der er vedlagt af os, med Deres navn og at kaste hele pakken i postkassen. På den måde har De overbragt deres lykønskning og samtidigt gjort en glæde, som modtageren vedvarende vil besidde. Orplidbøgerne, som for det meste indeholder henholdvis ikke-offentliggjorte værker og originalværker, er i deres tiltalende separatbind, med kunstnerisk omslagstegning yderst vægtige gavebind, som i kraft af deres billige pris på Mk. 1.- er tilgængelige for alle. [overs. MW]

Her er der også tale om en slags demokratisering af kunst. Også omhyggeligt og kunstnerisk udstyrede værker skulle være til at betale og til gavn for alle, og bøgerne skulle også være et ægte alternativ til tidens smagløse post- og lykønskingskort. Samtidigt vendte serien sig – noget paradoksalt – mod en uniformitet, for netop diversitet var målet. Og endelig skulle denne fremgangsmåde tjene synlighedsrelsen af både litteraturen og forlaget. Juncker er et eksempel på, at det ikke udelukkende var tyskerne, der kunne træde frem med nye forlagsrelaterede ideer.⁵²

Case study: Revurdering af Johannes V. Jensen-billedet gennem den tyske kritik

Den danske nobelpristager Johannes V. Jensen (1873–1950) er en af de skandinaviske forfattere, som havde overordentlig stor succes på det tyske marked, faktisk i dén grad, at hans indflydelse kan spores hos

⁵¹ Citeret efter udateret forlagstryksag, G: Verlagsprospekt-Samlung 1, Deutsches Literaturarchiv Marbach.

⁵² Dette gælder i øvrigt også den danske forlægger Henrik Koppel (1871–1934), der var den, der som den første i den svenske forlagshistorie i 1904 etablerede en ny type billigbøger, nemlig enkronsbøger (*Ljus enkronsböcker*). August Strindbergs *Svenska öden och äventyr* var det bind, der blev solgt i flest eksemplarer (60.000). Sml. hertil Johan Svedjedal, "Henrik Koppel, Ljus förlag och enkronsböckerna", i *Samlaren. Tidskrift för svensk litteraturvetenskaplig forskning*, 1988, s. 71–99.

en række renommerede tysksprogede forfattere, blandt andre Franz Kafka (1883–1924) og Bertolt Brecht (1898–1956).⁵³ Jensen udkom hos S. Fischer Verlag, men der er belæg for, at også andre forlag udviste interesse i at udgive hans værker, blandt andre også Albert Langen og Axel Juncker. Læser man anmeldelserne og forfatterportrætterne i tidens litterære tidsskrifter og aviser bliver det tydeligt, at den tyske kritik i Jensen ikke så meget så en repræsentant for eksplicit dansk, men derimod skandinavisk litteratur, dvs. at en differenciering mellem dansk, norsk og svensk stort set ikke fandt sted i den tyske bevidsthed og at skandinavisk litteratur blev opfattet som en enhed.

Gang på gang henvises der i anmeldelserne til Jensens evne til at forny ikke blot den skandinaviske, men også den tyske litteratur i kraft af hans forhold til samtidslitteraturen non-konforme og moderne litterære stil og sprog. Men også hans teksters tematik og indhold repræsenterede noget nyt, og gang på gang fremhæves Jensen som den fødte syntetiker, som formår at knytte tilsyneladende strengt adskilte modsætninger sammen: digtning og journalisme, fantasi og virkelighed, alvor og ironi, oprindelighed og modernitet, fortid og fremtid, det enkelte menneske og verden, det singulære og det almengyldige. Anmeldere og kritikere var enige: Jensen var udtryk for det bedste, Norden havde at byde på, nemlig den moderne og banebrydende litteratur, som Skandinavien som helhed stod for.

Samtidig er det påfaldende, at det tyske Jensen-billede ikke helt dækker det danske. Dette skyldes det tyske forlags (nødvendige) udvælgelsesproces, som Jensens forfatterskab er underlagt. Han introduceredes på det tyske marked med en samling tekster af en helt ny genre, såkaldte myter, "*Die Welt ist tief...*", og en roman med amerikansk, det vil sige internationalt miljø, *Madame D'Ora* (begge 1907). I Danmark derimod blev forfatterskabet indledt med de dekadente ungdomsromaner *Danskere* (1896) og *Einar Elkær* (1898), som ret idiosynkratisk kredser om de danske hovedpersoners forhold til sig selv og deres danske omgivelser og som slet ikke blev oversat til tysk. Desuden udkom de udadtil tilsyndeladende traditionelle Himmerlandshistorier (i tre samlinger 1898, 1904 og 1910), der ligeledes foregår i Danmark og som ganske vist udkom i flere udvalg på tysk, men som aldrig for alvor nåede et større publikum i modsætning til Danmark. I sine første danske udgivelser præsenterede Jensen sig dog ikke blot som en forfatter, der formår at beskrive og karakterisere danske studentermiljøer i byen og Himmerlands særegne beboer på landet, men også som en forfatter, der er i stand til at skildre internationale og eksotiske miljøer. I Tyskland fik hans 'danske' del af forfatterskabet derimod ikke nogen opmærksomhed, tværtimod var det netop Jensens visionære skildringer af den ny verden eller myti-

⁵³ For en detaljeret analyse af Jensens indflydelse og betydning i de tysksprogede lande se Wenusch, "... *ich bin eben dabei, mir Johannes V. Jensen zu entdecken...*", 2016. Også en nøje gennemgang af et repræsentativt udvalg af anmeldelser og kritikker indgår i undersøgelsen, som de her præsenterede informationer refererer til.

ske skildringer af det eksotiske, der var af interesse. Det betyder, at skandinavisk litteratur ikke nødvendigvis skulle foregå i Norden eller skildre skandinaviske landskaber for at vække interesse hos det tyske publikum. Kriteriet var, om det kunstneriske udtryk og emnerne var nye.

Mens Jensens forfatterskab i Danmark omfattede 'alt', fremstår det for det tyske marked udvalgte forfatterskab mere fokuseret, hvor ikke alt fik lov til at blive oversat, blandt andet Jensens lyrik. Dette betyder, at forudsætningerne for receptionen i Danmark og Tyskland ikke kan sammenlignes. Tekstgrundlaget var simpelthen et andet og blev konstrueret netop gennem forlagets udvalg og målrettede marketing af bestemte dele af forfatterskabet, som førte til en noget afvigende opfattelse af Jensens forfatterskab end den, der gjorde sig gældende i Danmark. Her på hjemmemarkedet fik forfatterskabet lov til at vokse og udfolde sig under mere uregulerede vilkår end på det tyske marked. Og netop dette er et udtryk for den omvurdering, der finder sted ved at rekontekstualisere et forfatterskab. At introducere og opbygge et forfatterskab på ny, så det følger markedets præmisser og forlægges skøn, betyder at rette sig efter læsepublikummets efterspørgsel, men også salgskapaciteterne, som ikke nødvendigvis er identiske med de præmisser og skøn, der gør sig gældende på hjemmemarkedet. Jensens forfatterskab er blot et af mange skandinaviske forfatterskaber, for hvilke disse bogmarkedets betingelser gjorde sig gældende og styrede receptionen.

Slutbemærkninger

Denne artikel har haft til formål i punktnedslag at belyse nogle af de mange aspekter af skandinavisk litteratur, som gjorde sig gældende på det tysksprogede litterære marked omkring 1900. Ser man på tidens anmeldelser og omtaler af skandinavisk litteratur, kan der ikke herske tvivl om, at forlagenes strategier stort set var succesrige. Det lykkedes at promovere skandinavisk litteratur på en sådan måde, at den nu for måske første gang i litteraturhistorien fremstod som en aktiv og indflydelsesrig kultureksport til Europa, også i dén forstand, at tysksprogede forfattere så deres skandinaviske forfatterkolleger som deciderede forbilleder, som de bestræbte sig på at efterligne. Man ville simpelthen gerne kunne skrive som disse i litterær hensigt nyskabende skandinaver. Og der kan da også konstateres talrige tilfælde, hvor den skandinaviske indflydelse findes i tysk litteratur. Også dette er en del af denne revurderingsproces, som skandinavisk litteratur gennemgår i årtierne omkring 1900 i Europa med udgangspunkt i den tyske reception af denne litteratur. Den moderne skandinaviske litteratur nåede ud over de nationale grænser ved

hjælp af forskellige aktører på det europæiske marked og blev til en verdensomspændende succes.

Netop rekontekstualiseringen af skandinavisk litteratur i udlandet synes at have været absolut nødvendigt for at undgå den undertiden begrænsede synsradius, der af øjenvidner som Bang eller Rimestad konstateres i de mere eller mindre isolerede skandinaviske litterære miljøer. Som Rimestad udtrykker det: "Den danske Litteratur har Grund til at være Tyskland taknemmelig. Vore Romaner oversættes, finder et stort Publikum og en Kritik, hvis sympathiske Forstaaelse fremhæver sig skarpt paa Baggrund af den Vrantenhed, og den Mangel paa Smidighed som bestemmer en ikke ringe Part af vor hjemlige Kritik."⁵⁴

⁵⁴ Rimestad, "Vore Skribenter i Udlandet", 1912, s. 523.

Generelt må det understreges, at forlæggerne, der havde succes med deres skandinaviske programmer, viste sig at være modige og også innovative, hvad lanceringen af deres forlagsprogrammer angik. Axel Junckers publikationer bidrog – selvom han ikke opnåede samme rækkevidde som mange af de konkurrerende forlag – til at øge kendskabet til skandinavisk litteratur, tendenser og strøminger inden for (især, men ikke udelukkende) samtidslitteraturen, også hvad kvindelige forfatterskaber angår. Og for forfattere generelt betød de tyske forlæggeres indsats, at de kom et skridt tættere på det litterære verdensmarked.